

ՀՏԴ 726.54

Պատմություն

ՍՅՈՒՆՅԱՑ ՇՈՒՇԱՆ ԻԾՆԱՆՈՒՀՈՒ ՆՎԻՐԱՏՎԱԿԱՆ ԵՎ ՇԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գ. Շաքունց

*Ոչ ինչ ընդհատ յարանց՝ մեծոգիք և վեհագունք հանդիսանան ի վէպս՝ և
կանայք Սիւնեաց, պէսպէս չքնաղ և վսեմական կերպարանօք, առաւել քան
յայլ աշխարհս Հայոց.....¹*

Միջնադարյան Հայաստանի եկեղեցիների կառուցման ժամանակ մեծ դեր են ունեցել Սյունյաց կանայք, որոնք ինչպես Սյունիքում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս հովանավորել են եկեղեցիների կառուցումը, կատարել մեծ նվիրատվություններ: Պատմիչների աշխատություններում, ինչպես նաև վիմագիր արձանագրություններում բազմաթիվ վկայություններ կան Սյունյաց իշխանուհիների և թագուհիների գործունեության վերաբերյալ: Ստեփանոս Օրբելյանի աշխատությունից², ի թիվս այլ կանանց շինարարական գործունեության, հանդիպում ենք նաև Սյունյաց Շուշան իշխանուհու գործունեությանը:

Եղեգնաձորի Խաչիկ գյուղի մոտ գտնվող Խոտակերաց կամ Քարկոփ կոչված վանքը մինչև Սյունյաց Աշոտ իշխանի կառավարումը անբնակ էր ու ավերակ: Աշոտ իշխանը վերստին կառուցել էր եկեղեցին և որպես կալվածք եկեղեցուն տվել Արաստամուղ գյուղը: Երկրաշարժից վանքի բոլոր շինությունները և եկեղեցին փլվել էին, իսկ Աշոտ իշխանն արդեն մահացել էր, ուստի Տեր-Հովհաննես եպիսկոպոսը վանքի ավերման մասին տեղեկացնում է Աշոտ իշխանի տիկնոջը՝ Շուշանին, վերջինս էլ եպիսկոպոսին խնդրում է շտապ կերպով սկսել կառուցել եկեղեցին և շրջակայքը՝ առաջինից ավելի շքեղ՝ ասելով. «գի մի՛ կորիցե, ասէ, յիշատակ տնառն իմոյ Աշոտոյ»:³

Հովհաննես եպիսկոպոսն անհապաղ կատարում է խնդրանքը: Նավակատիքին էլ ներկա է լինում հայոց մեծ կաթողիկոս Տեր-Հովհաննեսը (Հովհաննես Դրասխանակերտցին)⁴: Վանքը «պայծառապէս զարդարեցին» և եկեղեցու վրա Աշոտի և Շուշանի հիշատակին փորագրեցին արձանագրություն, որը Ստ. Օրբելյանի մոտ պահպանվում է հետևյալ տեսքով. «Նախ և առաջին իսկ լեալ էր վանքն Խոտակերաց. և վասն զի աւերեալ էր կրօնաւորաց ուխտս և քաւարանս որ 'ի սմա 'ի վաղնջոց հետէ իսկ, ապա տէրն իմ՝ նրանելին Աշոտ աշխատութեամբ շինեալ էր գտորբ եկեղեցիքն՝ միանգամայն իսկ նորոգապէս զարդարեալ զամենայն շինուածսն

¹ Ղևոնդ Ալիշան, Միսական, Վենետիկ, 1893, էջ 7:

² Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն տանն Միսական, Մոսկվա, 1861(այսուհետ՝ Օրբելյան)

³ Նույն տեղում, էջ 172:

⁴ Բոյաջյան Ռ., Հայ կանանց դերը միջնադարյան ճարտարապետական հուշարձանների կառուցման գործում, (IX-XIII դդ.), ԼՀԳ, Երևան, 1978, թիվ 9, էջ 74:

կրօնաւորական դասուր: Իսկ և իսկ եղև տնառն իմոյ Աշոտի ելանել ՚ի մարմնոյ աստի՝ փոխելով առ հարսն իւր: Սահմանեցին որդեակքն մեր զգիւղս Արտասամուխ ՚ի սուրբ ուխտս սահմանօքն իւրեանց (գոր) հարքն կերնալ էին, վասն երանելի իշխանին Աշոտի և ինձ Շուշանայ՝ Սիւնեաց տիկնոջ, հոգեաց արձան և յիշատակ մեզ և յարևատութիւն որդեկաց մերոյ: Եւ եղև զի հիմնաշարժ լինելով աներեցան եկեղեցիքս. և իմ տնառն իմոյ Աշոտի կենաց հաղորդ կամելով լինել (առ ՚ի) նորոգել զյիշատակ նորա փոխելոյն առ Քրիստոս՝ նոր շինեցի գաութը եկեղեցիս կրօնաւորաց շինուածովք յանուն սրբուհոյ և միշտ կուսին Մարիամու Աստուածածնին. և վասն փրկութեան երանելի տնառն իմոյ Աշոտի՝ Սիւնեաց իշխանի և իմոյ մեղուցնալ ոգւոյ և որդւոյ մերոյ Սմբատայ և այլոցն երկարածիզ կենաց և յաջողման իբրև գնոյն զիւղն Արտասամուխ ամենայն սահմանօքն նորա գոր կերնալ էին մինչև ցայսօր ժամանակի, ՚ի ձեռս վանացս առաջնորդիս հաստատեցի անխախտս պայմանաւ ՚ի սուրբ Աստուածածինս՝ ի վանս Խոտակերաց մինչև յաւիտեանս ժամանակաց՝ կամակցութեամբ որդեկաց իմոյ:՝ Եւ ցայս պայման հաստատեցի՝ ի սուրբ կրօնաւորանցի աստ ՚ի հինգ եկեղեցիսդ այդ, գոր եւ շինեցի՝՝ մին եկեղեցիդ որ է Աստուածածինդ՝ տնառն իմոյ Աշոտի և յիմանուն լիցի, ՚ի տարին երեք քառասունք կատարեն մեղուցնալ հոգւոյ մերոյ, թերևս գտցուք ողորմութիւն յահեղ ատենին Քրիստոսի. այլ ևս չորս եկեղեցիքդ լիցին որդեկաց մերոյ յարևատութիւն և հոգեացն փրկութիւն և ՚ի պէտս վանացս: Արդ մի որ իշխեսցէ այսմ անսուտ վճռիս և պայմանիս ընդդիմակաց լինել և խափանող. ապա թէ ոչ՝ այնպիսին Յուդայի մասնչին մասնակից լիցի և մեղաց մերոյ համարս տացէ յաւուր ահեղ ատենին Քրիստոսի:՝ Եւ մեք տէր Յովհաննէս՝ Հայոց կաթողիկոս, մերովք եպիսկոպոսօք և կղերիկոսօք, և տէր Յովհաննէս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, վկայ եմք այսմ գրոյ և վճռի: Գրեցաւ յիշատակ կտակիս այս յ359 թուականիս Հայոց ՚ի կամս ամենակալին Աստուծոյ, որ է օհնեալ յաւիտեանս ամէն»:¹

Փաստորեն, կտակ-հիշատակագրութիւնը գրվել է հայոց երեք հարյուր հիսունինը (910) թվականին: Սյունյաց տիկին Շուշանի նվիրատվական և շինարարական այս գործունեությունը հաստատող վիմագիր արձանագրությունը պահպանվել է Քարկովի վանքի ս. Աստվածածին եկեղեցու հարավային պատի վերին մասում, արտաքուստ, 13 տող: Արձանագրությունը տեղավորված է պատի ամբողջ երկարությամբ, երեք շարք քարերի վրա: Կենտրոնական մասում բոլոր շարքերից քարեր են թափված, իսկ ծայրերից մասամբ²: Ի դեպ, չնայած այս արձանագրությունը Ստ. Օրբելյանը մեջ է բերում ազատ շարադրման ձևով, բայց ստույգ բովանդակությամբ:

Ինչ վերաբերում է Խոտակերաց կամ Քարկովի վանքի տեղադրությանը, ապա ըստ Հայաստանի և հարակից շրջանների

¹ Օրբելյան, էջ 173-174:

² Դիվան հայ վիմագրության, պրակ III, կազմեց Ս. Գ. Բարխուդարյան, Երևան, 1967, էջ 206-207:

տեղանունների բառարանի¹ վանքը գտնվում է Մեծ Հայքի Սյունիք աշխարհի Վայոց Ձոր գավառում: Ավերակները գտնվում են Եղեգնաձորի Խաչիկ գյուղից 2-3 կմ հյուսիս-արևմուտք, Քարկոփ ավերակ գյուղից Ամադու տանող ճանապարհի ձախ կողմում, սարավանդի վրա, գյուղի ավերակների մեջ:

Հայտնի է, որ 1254-1272թթ. իշխան Սմբատ Օրբելյանը նորոգել է վանքը: Հետագա դարերին երկար ժամանակ վանքն անմարդաբնակ է եղել, ինչի պատճառով էլ խիստ քայքայվել է: Վանքի տաճարը կոչվում էր Ս. Նշան: Վանքին կից եղել են 35 սենյակներ: Վանքի շրջան ջուր էին բերում ոչ հեռու գտնվող Շոշան աղբյուրներից: Վանքի բոլոր շինությունները կառուցված են եղել կոփածո, ոչ հղկված գորշ որձաքարից, ինչի պատճառով էլ վանքը վերաշինվելուց հետո անվանվել է Քարակոփ վանք²: Նոր ժամանակներում պահպանված են ս. Աստվածածին եկեղեցու միայն պատերը: Սա եղել է գմբեթավոր դահլիճ, որի 4 անկյուններում կային մեկական խորաններ: Արևմտյան կողմում գտնվում էին գավթի և փոքր մատուռի հիմնապատերը:

1300-ին իշխան Էաչի Պռոշյանը Խոտակերաց Սուրբ Նշանի համար պատրաստել է տվել արծաթե բարձրարվեստ և նրբաճաշակ դրվագումով պահարան: Երեսին, վերևում, քանդակված են քառակերպներով շրջապատված, գահին նստած Քրիստոսը և նրա երկու կողմերում՝ հրեշտակներ: Դռնակների վրա, աջից պատկերված է Գրիգոր Լուսավորիչը, ձախից՝ Հովհաննես Մկրտիչը, իսկ կողքերին՝ Աստվածածինը և Հովհաննես ավետարանիչը: Ներսում քանդակված են՝ ձախից՝ Պողոս և աջից՝ Պետրոս առաքյալները, կենտրոնում՝ Էաչի Պռոշյանի կիսանդրին: Դռնակների ներսերեսին պատկերված են՝ աջից՝ Գաբրիել, ձախից՝ Միքայել հրեշտակապետները: Թանկարժեք քարերով զարդարված խաչի ոսկեզօծ դաշտը ծածկված է արմավենիների նրբագեղ քանդակներով: Խոտակերաց Սուրբ Նշանի պահարանը հայկական միջնադարյան կիրառական արվեստի գլուխգործոցներից է (այժմ գտնվում է Էջմիածնում)³:

Իշխանուհի Շուշանի նվիրատվական գործունեությունից հայտնի է նաև այն, որ նա Տաթևի վանքին է նվիրել Ծագարդն ու Քարատնիսը:⁴ Ծածարդը գտնվում էր Մեծ Հայքի Սյունիք աշխարհի Ծղուկ գավառում: Ըստ հին հարկացուցակի (13-րդ դար) գյուղը վանքին տալիս էր 10 միավոր (դրամ) հարկ: Այժմ նրա ավերակների վայրը տեղացիները կոչում են Ծածարթ⁵: Իսկ Քարատնիսը գտնվում էր Մեծ Հայքի Սյունիք աշխարհի Բաղք գավառում⁶:

Անիի սուրբ Գրիգոր (Գրիգոր Պաղիավունու) եկեղեցու մուտքի բարավորի վրա պահպանվել են Գրիգոր Պաղիավունու տիկնոջ՝ Շուշանի թողած երկու արձանագրությունները, որոնք տեղեկացնում են Շուշանի նվիրատվությունների մասին: Սակայն Գնել Գրիգորյանը տեղեկացնում է,

¹ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Հ-2, Երևան, 1988, էջ 787

² Նույն տեղում:

³ Քրիստոնյա Հայաստան, Հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 438:

⁴ Օրբելյան, էջ 167:

⁵ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Հ-2, էջ 829-830:

⁶ Նույն տեղում, էջ 321:

որ պատմագիտության մեջ կարծիք կա, որ առաջին արձանագրության հեղինակը Շուշան Պախլավունին է, իսկ երկրորդ արձանագրության հեղինակը՝ «Սյունյաց տիկնանց տիկին Շուշանը», որը հիշատակում է Շուշանի կողմից Մրվանի կողպակների նվիրատվության մասին:¹

Այսպիսով, այս հոդվածում նպատակ ունենք վերհանել սյունյաց նշանավոր իշխանուհի Շուշանի նվիրատվական և շինարարական գործունեությունը, մասնավորապես Քարկոփի կամ Խոտակերաց վանքի 5 եկեղեցիների կառուցումը, Ծագարդի և Քարատնիսի՝ Տաթևի վանքին նվիրելը:

Благотворительная и строительная деятельность княгини Сюника Шушан
Г.Шабунц

Резюме

Жена князя Ашота княгиня Шушан выделялась своей благотворительной и строительной (созидательной) деятельностью. Из ее строительной деятельности известно строительство 5 церквей монастыря Каркопа или Хотакерац в 910 году, а из благотворительной деятельности известно, что она подарила Татевскому монастырю Дзацард и Каратнис. В историографии есть упоминание о даре Шушаник Мрванских ларьков.

Charitable and Construction Activity of Shoushan the Princess of Syunik
G. Shabunts

Summary

The princess Shoushan, Prince Ashot's wife was famous for her charitable and constructional activity. From her constructional activity it is notable to mention the construction of the five churches of Qarkop or Khotakerats Monastery in 910.

She also donated Tsatsard and Qaratnis to Tatev Monastery. There is another record about Shoushan's donation of koughpaks /the old name of stalls/ of Mirvan.

¹ Գրիգորյան Գր., Նվիրատվություններ Անիի եկեղեցիներին ու վանքերին (X-XIV դդ.), Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2002, էջ 15: